

Slovníček základních pojmů, doplněk ke 3. kapitole.

SLOVNÍČEK RŮZNÝCH POJMŮ:

Adaptace

Evoluční proces (probíhá mezigeneračně přírodním výběrem), při kterém se organismy přizpůsobují prostředí, ve kterém se vyskytují.

Antropocén

Podle některých odborníků právě probíhající geologická epocha, jejímž hlavním hybatelem jsou lidské aktivity, od přetváření povrchu po ovlivňování klimatu.

Antropocentrický

Pohled na svět, který považuje lidské vnímání reality za její univerzální výklad.

Antropogenní

Vzniklé za spolupůsobení člověka nebo jako jeho přímý výtvar. Antropogenní je v Praze dnes prakticky vše, něco více, něco méně. A totéž platí o celé středoevropské a téměř celé evropské krajině. Mluvíme tak někdy o tzv. antropocénu, tj. éře člověka, který svou činností ovlivňuje celý zemský ekosystém.

Archeofyt

Na našem území geograficky nepůvodní, lidmi zavlečené druhy rostlin se rozdělují tradičně do dvou skupin – archeofyty a neofyty. Archeofyty jsou ty rostliny, které se k nám dostaly před objevem Ameriky. Většina archeofytů se k nám dostala z Blízkého východu a oblasti Středomořího moře.

Biodiverzita

Biologická rozmanitost určitého území. V nejjednodušší formě může jít o seznam druhů, většinou je ovšem vyjadřována mnohem složitěji.

Biogeografie

Věda zabývající se současným i historickým rozšířením organismů.

Biokoridor

Část krajiny, která je využívána k migraci živočichů i rostlin. Typickým biokoridorem jsou například řeky, v městském prostředí ale i vlakové tratě nebo soustavy na sebe navazujících parků.

Biotická homogenizace

Proces, při kterém se prostorově rozmístěná ekologická společenstva postupem času stále více navzájem podobají svým druhovým složením.

Brownfields

V užším smyslu slova jde o opuštěné tovární a průmyslové areály, které postrádají konkrétní určení. Příroda si je postupně bere zpět.

Disturbanizace

Zde většinou fyzické narušení nějakého biotopu. Disturbance provádějí například divoká prasata, když rozrývají kompaktní trávníky. Může jít však také například o požár, povodeň nebo polom způsobený vichřicí. Nejčastějším původcem disturbancí v současné krajině je člověk (např. Důlní činnost, orání polí, kácení lesů, urbanizace atd.), naopak přirozené disturbance jsou člověkem postupně utlumovány.

Ekologická nika

Velmi abstraktní termín, který označuje doslova „výklenek“, který libovolný organismus obývá v prostředí. Výklenkem je zde míněna složitá kombinace různých parametrů umožňujících životaschopnou existenci populace určitého druhu – např. vhodná teplota a vlhkost, příhodná potrava, úkryty nebo hnízdní prostředí, interakce s konkurenty, parazity, predátory a podobně.

Endemiti

Druhy organismů, které se vyskytují na určitém geograficky omezeném území. Praha opravdové endemity nemá – musely by obývat exkluzivně jenom Prahu.

Eusocialita

U živočichů se jedná o společenského uspořádání, kdy v jednom hnízdě žije ve vzájemné pospolitosti a spolupráci více jedinců (často mnoho tisíc) téhož druhu. Jedinci mají jasně rozdělené role. Rozmnožování se účastní pouze určitá kasta, v extrémním případě pouze jeden pár. Oddanost rozmnožujících se jedinců je zajištěna blízkou příbuzností všech jedinců v kolonii. Eusociální živočichové u nás jsou mravenci, včely, vosy nebo čmeláci.

Eutrofie

Stav vysoké koncentrace živin v půdě nebo vodě. Proces obohacování se nazývá eutrofizace a je spojen s výraznými změnami biodiverzity, většinou přispívá k jejímu výraznému snížení a homogenizaci (v eutrofní prostředí více prosperují agresivní, plošně se vyskytující druhy).

Evapotranspirace

Celkový výpar vody ze zemského povrchu zpět do atmosféry. Ve městech je výrazně ztížena odtokem vody do kanalizace, a městský povrch tak přichází o významnou část schopnosti „samoochlazování“, kterou mají nezastavěná území.

Globalizace

V krajinném i biologickém měřítku se projevuje neustálým zavlékáním exotických druhů i celých společenstev, a může být dokonce cílená. V praxi se projevuje třeba biotickou homogenizací, postupným zánikem „domácích“ společenstev a genetickou erozí geograficky původních druhů.

Globální

Přítomné všude na zemi, jde například o „globální flóru“, například uniformní složení dekorativní vegetace v okolí korporátních nebo nákupních komplexů.

Herbivoři, herbivorní

Konzumenti rostlinné biomasy, býložravci.

Herbicidy

Syntetické i biologické sloučeniny, které potlačují růst rostlin. Kromě nechvalně známého Roundupu existuje i spousta rostlinných druhů, které specifickými herbicidy znesnadňují růst konkurenci – například ořešák královský, pajasan žláznatý nebo trnovník akát. Herbicidy bývají často lidmi zneužívány a nadužívány a jsou rostoucí měrou přítomny například v pitné vodě.

Hnízdní komůrky

Drobné prostory, dutinky nebo skuliny v zemi, dřevě apod., vyplněné potravou (např. pylém), sloužící k vývoji larev blanokřídlého hmyzu.

Hospodská flóra

Vegetace okolí hospod a restaurací se občas vyznačuje některými specifickými prvky – vysokým obsahem moči v půdě, častým sešlapem nebo jistou „reliktností“ biotopu – některá hospodská náročí jsou stará i stovky let.

Hotspot

V biologickém smyslu místo koncentrace biologické rozmanitosti. Ve městě to bývají jak původní reliktní biotopy (třeba lužní lesy nebo stepi), tak složité a dynamické krajinné mozaiky urbánních i přirozených biotopů nebo třeba cyklicky obnovovaná raná sukcesní stadia.

Hybridizace

Mezidruhové křížení. Některé blízké příbuzné druhy se kříží velmi snadno (například

jestřábníky nebo růže) a vytvářejí tzv. hybridní roje, které často vedou ke speciaci, tedy vzniku nových druhů. Týká se to ve velké míře právě některých druhů, typických pro nestabilní biotopy na okrajích měst.

Hyperparazité

Parazité parazitů.

Inertní

Sterilní substrát, který neobsahuje skoro žádné živiny a sukcese na něm probíhá velmi pomalu.

Introdukce

Zavlčení (dopravou) nebo úmyslné vysazení geograficky nepůvodního druhu do volné krajiny, kterou se poté může šířit. Introdukce bývají prvním krokem biologických invazí.

Invadéři

Aktivně se šířící invazní druhy.

Invazní

Invazní druhy jsou organismy zavlčené mimo svůj původní areál rozšíření lidmi. V novém areálu se masivně šíří a způsobují různé problémy, od ohrožení původních druhů organismů až po problémy ekonomické.

Kamýk

Jde o kopeček velmi tvrdé horniny, která díky výrazně pomalejší erozi výrazně vyčnívá nad okolí. Kamýky, tvořené velmi tvrdým křemencem se vyskytují v severní části Prahy (například Velká skála u bohnického sídliště nebo Velké Přilepy).

Klonální růst

Způsob vegetativního růstu, při kterém jsou vytvářeny teoreticky nekonečné replikace matečného organismu, které mohou, ale nemusejí být propojené (například oddenky). Klonální růst je výhodný například ve značně heterogenním nebo klimatu silně exponovaném prostředí.

Kolonizace

V naší knize jde především o biologický proces osidlování nových biotopů nebo úseků krajiny původními i invazními druhy.

Konkurent

Organismus bojující s jiným organismem (jeho konkurentem) o životní prostor a zdroje. Nejčastěji si konkurují jedinci stejného druhu, ale boj o nedostatkové zdroje a prostor svádějí i jedinci různých druhů.

Kontaminace

V naší knize ve smyslu znečištění cizorodými látkami, například těžkými kovy nebo herbicidy.

Kontaminovaná může být například voda nebo půda; kontaminace také následně ztěžují další využití kontaminovaného území.

Kyanogenní glykosidy

Jedovaté sloučeniny, které jsou velmi často obranou různých druhů rostlin proti poškození okusem (herbivory). Někteří herbivoři si ale proti nim vyvinuli imunitu a zabudovávají je do svých těl – sami jsou pak jedovatí (např. vřetenušky).

Litorál

Příbřežní zóna vodních toků i ploch (jezera, rybníky) s relativně mělkým dnem a bohatou vodní vegetací, která se často vyznačuje velmi vysokou biodiverzitou. Například pražské pobřeží Vltavy díky nevhodným úpravám prakticky žádnou litorální zónu nemá.

Lužní lesy

Lesy doprovázející vodní toky, adaptované na často vysokou hladinu spodní vody a pravidelné zaplavování. Typický je vysoký vzrůst, vysoká koncentrace živin a mozaika lesů a mokřadů.

Mediterrán

Subtropická oblast Středozemního moře, vyznačující se velmi starým a specifickým biogeografickým vývojem a subtropickým klimatem. Někde zasahuje poměrně hluboko do vnitrozemí (Španělsko, Pádská nížina), jinde tvoří jen úzký proužek krajiny podél pobřeží (severní Itálie, Balkán).

Mediterránní archeofyty

Archeofyt původem ze Středomoří.

Městská džungle

Metafora, termín pro spontánně vyvinutou a strukturně složitou městskou vegetaci, ve které se vyskytují hojně třeba i liány (plamének plotní, loubince...).

Mikrobiotop

Fyzicky malý biotop, jež je složkou rozsáhlejšího biotopu. Příkladem může být malá písčité ploška na stepi nebo dutina ve stromě.

Neofyt

Opak archeofytu, tedy nepůvodní druh šířící se do nepůvodních oblastí až po objevení Ameriky.

Nitrofilní

Skupina druhů rostlin, které preferují prostředí s vysokou koncentrací dusíku. V kontextu Prahy jde třeba o oba druhy kopřivy (žahavku a dvoudomou), nebo například rostliny

schopné tolerovat extrémní koncentrace dusíku v akátinách (vlaštovičnik).

Parazitace

Interakce dvou organismů, kdy jeden organismus označovaný jako parazit nebo cizopasník využívá druhý organismus – hostitele. Známe parazitické rostliny (např. jmelí nebo podbílík šupinatý) i živočichy (např. klíště, tasemnice, ale třeba i kukačka obecná).

Parazitoid

Organismus, který se vyvíjí v těle nebo buňkách jiného organismu a na konci vývoje svého hostitele usmrcuje. Příkladem mohou být zástupci blanokřídlého hmyzu (např. lumci, hrabalky, chalcidky) vyvíjející se v těle jiného hmyzu nebo třeba pavouků.

Polykormon

Termín pro tělo klonálního organismu, tj. geneticky totožného jedince vzniklého vegetativním rozmnožováním. Polykormony mohou být obrovské (například v případě trnovníku akátu, pajasanu žláznatého nebo třtiny křovištní), s věkem se mohou rozpadat na tzv. „ramety“, tj. bývalé součásti klonu, geneticky se od sebe však neliší.

Postagrární

Termín pro krajinu bez tradičního způsobu zemědělského využívání. Patří sem jak opuštěná kulturní krajina, tak strojově obhospodařovaná monotónní zemědělská půda.

Postindustriál

Část krajiny s chátrajícími nebo opuštěnými průmyslovými komplexy. Patří sem část brownfields a často také ruderální vegetace, ve většině postindustriálních území probíhá rychlá sukcese.

Predátor

Organismus závislý na usmrcení a konzumaci jiného organismu – kořisti. Dravci nebo šelmy.

Reliktní biotopy

Relativně stabilní biotopy, které obývají nějaké území již velmi dlouho a jsou pozůstatky již neprobíhajících procesů. Typicky jde třeba o relikty pastevní krajiny.

Ruderál

Ruderály jsou skupiny rostlinných druhů, které ve městech stojí na začátku sukcesní řady a jako první osidlují nově vzniklé biotopy (např. opuštěné pole nebo plocha stržená bagrem). Po nich se tyto biotopy nazývají přeneseně „ruderály“. Jedná se většinou o krátkověkou

vegetaci, která bývá rychle nahrazena jinou, sukcesně pokročilejší vegetací.

Substrát

Zde ve smyslu „podkladu“ pro růst rostlin, obecně ovšem zvětrávající vrstva horniny, na které se vytváří půdní profil. Město obsahuje spoustu neobvyklých substrátů pro růst rostlin, jako například odpadky, fasády nebo ruiny budov.

Suburbizace

Krajinný proces, při kterém dochází k šíření zástavby do volné krajiny za okrajem města. V pražských podmínkách je často doprovázen vznikem tzv. „sídelní kaše“, tedy vnitřně nestrukturované a neorganizované vznikající zástavby se spoustou slepých koutů a hluchých míst.

Sukcese

Složité a zcela zásadní proces, který představuje postupné osidlování biotopu/ stanoviště různými skupinami organismů. Je znázornitelný jako tzv. „sukcesní řada“, tj. ekologický proces stojící např. za postupnou proměnou holé pláně v zalesněné území. Ve skutečnosti se jedná o cyklus: les je po nějaké době „zničen“ disturbancí, např. povodní, ohněm, vichřicí a vše začíná znovu.

Superkolonie

Soubor příbuzných kolonií.

Symbióza

Extrémně rozšířený a často velmi složitý vztah, ve kterém si organismy navzájem pomáhají například při získávání živin nebo při ochraně před predátory. V prostředí městských biotopů je častým symbiotickým vztahem například soužití hub a rostlin. Učebnicovým příkladem jsou lišejníky, tedy spojení dvou zcela nepříbuzných organismů za účelem vzájemné výpomoci.

Synantropní

S člověkem žijící druh, společenstvo nebo typ vegetace, doprovázející lidská sídla a lidské aktivity v krajině.

Terofyty

Také „rostlinné bakterie“ – velmi krátkověké druhy rostlin (jednoleté), které mívají bohatou semennou banku a většinou jsou zcela odkázány na pohlavní rozmnožování (klonální růst u nich nedává smysl).

Urbanizace

Obecnější jev, spojený s vyliďňováním venkova a zvětšováním městské zástavby. V pražské praxi jde jednak o zahušťování zástavby, ale

i o suburbizaci, tedy rozšiřování města do volné krajiny.

Vádí

Koryto periodického vodního toku, které je většinu roku bez stálého průtoku.

Vakuola

Část rostlinné buňky, která je něčím jako odpadkovým košem, rezervoárem vody a živin a významným stavebním prvkem najednou.